

MISIR YÖNETİMİ ALTINDA SURIYE VE FİLİSTİN'İN İDARESİ (1831-1840)*

Yitzhak HOFMAN

Tercüme: M. Hanefi KUTLUOĞLU**

The Administration of Syria and Palestine under Egyptian Rule (1831-1840)

This article examines the administration of Syria and Palestine under Egyptian rule from 1831 to 1840 and also gives detailed information about the administrative structure of Syria formed by the Egyptians.

Keywords: Syria, Egypt, Muhammed Ali, İbrahim Pasha.

I. Eyalet İdaresi

İbrahim Paşa 1832 Haziranının ortasında Emir Beşir ve taraftarlarının refakatinde Mısır ordusunun başında Şam'a girdi.¹ Bunu takip eden Hums, Beylan ve Konya muharebeleriyle Suriye'nin Mısırlılar tarafından fethi tamamlandı.²

* Yitzhak Hofman. "The Administration of Syria and Palestine under Egyptian Rule (1831-1840)", *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, naşiri M.Ma'oz, s. 311- 333, Kudüs, 1975.

** Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arşivcilik Bölümü.

1 Haydar Ahmad al-Shihâbî, *Lubnân fi'Ah'd al-Umarâ al-Shihâbîyîn*, Beyrut, 1933, III, 863; Haydar Ahmad al-Shihâbî, *Ta 'rih al-Amîr Bashîr al-Kabîr*, Lübnan, 1933, II, 70; A. Katâfâkû, *Futuhât İbrahim Basha*, Beyrut, 1937, s. 27-28; Qustantîn, s. 55; F.O. 78/215, (İbrahim'in Şam'a girişini nakleden Farren'in Palmerston'a mektubu); G.von Olberg, *Geschichte des Krieges zwischen Mehemed-Ali und der Ottomansichen Pforte in Syrien und Klein Asien in den Jahren 1831 bis 1833*, Berlin, 1837, s. 103;

Sivil ahâlinin sevgisini kazanma politikası tarafından yönlendirilen İbrahim Paşa, Akka muhasarası esnasında ve genel olarak bütün fetih dönemi boyunca, sivil ahâliye zarar vermemek için çok dikkatli davrandı. İbrahim askerlerine Akkalıların mallarını yağmalamalarını yasakladı; itaatsizlik edenleri cezalandırdı ve çalmış oldukları her şeyi iade etmelerini emretti.³ Orduya teslim edilen erzakların karşılığını bolca ödeme politikasını benimsedi⁴, faaliyetleriyle halkın dostluğunu kazanmayı ve onları iş birliği neticesinde imkânlarını arttırabileceklerine inandırmayı denedi. Aynı politikayı Şam'da da takip etti; Şefkat, sabır ve anlayış göstererek hayat ve mülk emniyetini sağladı ve bunun devamlı olarak orada da sürdürülmesini temin etti.⁵

İbrahim, fethedilen yerlerdeki ahâliye itidâl ile davranarak, kendisine yazdığı mektuplarından birinde, oralarda ikamet edenlerin emniyet ve sükûnunun temin edilmesini, bunun "*bir fetih savaşındaki en önemli unsurlardan biri olduğunu*" belirtmiş olan babası Muhammed Ali'nin hem talebini hem de emrini icra ediyordu.⁶

Bundan başka, İbrahim ve ordusu, halkı Paşaların boyunduruk ve baskısından kurtaran ve daha rahat ve keyfi olmayan bir rejimin hâmeleri olarak gözüktü. İbrahim, propagandasında "*... gasp ve zorbalıkla yaşayan despotların zalim hakiyeti altında inleyen*" insanların arzularından istifade etti.⁷

E.B.B.Barker, *Syria and Egypt under the Last Five Sultans of Turkey, etc.*, Londra, 1876, I-1,188; P. Mouriez, *Histoire de Mehemet- Ali, Vice-Roi d'Egypte*, Paris, 1858, VII, 211.

2 Hums Muharebesi 9.7.1832; Beylan Muharebesi 30.7.1832; Konya Muharebesi 21.12.1832 (Bk., Olberg; a.e., kitabın sonunda muharebelerin haritalarını ve tarihlerini verir) ve ayrıca bk., G. Rosen, *Gescheichte der Türkei, 1826-1856*, Leipzig, 1866, I,162; H.J.S. Lammens, *La Syrie*, Beyrut, 1921, II, 154-155.

3 *Mahfûzât*, II,31,Doc.,1251,26.5.1832; Haydar, *Ta'rih*, II,58; Katâfâkû, a.e., s. 25-26, İbrahim'in onları şiddetli bir şekilde cezalandırdığını belirtir. Akkalıların çoğu şehirin düşmesinden sonra Mısırlılara katılmıştır. Bk., M.D.Hogg, *Visit to Alexandria, Damascus and Jerusalem during the Successful Campaigns of İbrahim Pasha*, Londra, 1835, I, 193, aynı izahatı verir. Muhasara kaldırılır kaldırılmaz İbrahim, ikamet edenlerin dönüşünü teşvik için Akka'daki evlerin tamiri ve surların vaziyetlerinin kontrolü için emirler verdi (Haydar, *Ta'rih*, II, 60).

4 Haydar, *Lubnân*, III, 842-843.

5 Katâfâkû, a.e., s.27; Qustantîn, s.53-61.

6 *Mahfûzât*, I, 269,Doc.,780,15.8.1832. Mısırlılar önceki fetihlerde mahallî ahâliye, Suriyelilere karşı sergilemiş oldukları şefkat ile muamelede bulunmamışlardı. Mısırlıların Sudan'ın fethi esnasındaki zulmü iyi bilinir. H. Deherain, *Le Soudan Egyptien sous Mehemet Ali*, Paris, 1898, s. 90-91, oradaki Mısır seferini "*son derece acımasızca*" olarak tarif eder.

7 Mouriez, a.e., VII, 210.

Suriye halkı Mısır işgalini genellikle kollarını açarak karşıladılar.⁸ Muhammed Ali'nin en şiddetli muhâliflerinden biri olan Hamont bile işgal ordusunun bir kurtuluş ordusu olarak karşılandığını zikreder: "*Suriyeliler, kurtarıcıları olan Mısırlı askerleri çağırdılar.*"⁹ Bunun için, Abdullah Paşa ile olan kan davalarının hâtırası hâlâ zihinlerinden silinmemiş olan Cebel Nablus halkı, durumlarında bir değişiklik olmasını ümit ettikleri için Akka'nın düşmesinden önce de Mısırlılar ile işbirliği yapmışlardı.¹⁰ Ahâlinin Mısırlılara karşı olan müspet tavrı Suriye'nin sınırlarını dahi aştı. Şam'ın ele geçirilmesinden birkaç hafta sonra, Anadolu eyaletinde ikamet edenler, (Adana yolu ile) Toros dağlarına ulaşan İbrahim'in ordusuna olan sempatilerini ortaya koydular; 1832 Ekiminin başında Külek Boğazı ve Ulukışla'da bulunan Osmanlı garnizonlarına saldırdılar ve geri püskürttüler.¹¹ Mısırlıların sempatiyle karşılanması, halkın "*herhangi bir değişikliğin bir gelişme olarak karşılanabileceği*"nin farkında olmasından kaynaklandı.¹²

Gerçekten Mısırlıların gelmesiyle Suriye'nin idaresinde değişiklikler meydana geldi. İdarenin teşekkülünde iki dönem görülebilir: Birincisi, 1831'in sonundan 21 Kasım 1832'ye kadar, yani Muhammed Şerif'in Şam'a gelişine kadar sürdü. İkincisi, (Muhammed Şerif'in) gelişinden sonra başladı ve Mısır idaresinin dağılarak 1841'in başında Suriye'den çekilmesine kadar devam etti.

Bir yıl süren ilk dönemde, Suriye'nin idarî yönetiminde önemli bir değişiklik olmadı. Genellikle eski düzen sürdürüldü ve Akka muhasarası öncesindeki gibi devam etti. Muhasara başladığı zaman, İbrahim idarede bir kesilme olmayacağını

8 H.Guys, Relation d'un séjour de plusieurs années à Beyrouth et dans le Liban, Paris, 1847, II, 224, "Suriye halkının Mısırlıların gelişini coşku ile karşıladı..."ına işaret eder. Rustum bu görüşe katılmaz ve kendi fikrini İbrahim'in babasına yazdığı ve içinde Suriye'nin muayyen bölgelerindeki Müslümanlar tarafından Mısırlılardan şüphe edilmesine karşı oluşan endişesini ifade ettiği, mektuplarına dayanarak Sabri ile tartışır. (A.J.Rustum, The Royal Archives of Egypt and the Origins of the Egyptian Expedition to Syria, 1831-1841, Beyrut, 1936, s. 45).

9 P.N. Hamont, *L'Egypte sous Mehemet-Ali*, Paris, 1845, II, 384.

10 E. de Cadalvene et P.A.C.E. Barrault, Histoire de la Guerre du Mehemet-Ali contre la Porte Ottoman en Syrie et en Asie Mineure (1831-1833), Paris, 1837, s.67; A.F. Prokesch-Osten, Krieg des Vice-Königs von Aegypten, etc., Stuttgart, 1844, s. 32.

11 Külek Boğazı hakkında bk., J.V.Parry, "Bozanti "El, I, 1280. Ulukışla, Külek boğazı ve Ereğli arasında önemli bir arayol üzerindedir. Bk., W. M. Ramsay, "Cilicia, Tarsus and the Great Taurus Pass", *The Geographical Journal*, Vol.XXII (1903), s.357, ve husûsen s.371 ve 405. Ayrıca bk., F. Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz*, etc., Leipzig, 1926, I, 138,n.1.

12 Rosen, a.e., I, 156 ve 158. Mısırlı fatihlerin Karaman'da ikamet edenler tarafından istekle karşılanması için bk., Mimeaut'un Sebastini'ye gönderdiği 27.8. 1832 tarihli mektup (G.Douin, *La Première Guerre de la Syrie, etc., 1851-1832*, Kahire, I, 312. Ayrıca bk., a.y., s. 367.

garanti ederek Sur, Sayda ve Beyrut mütesellim ve kadılarına memuriyetlerini ellerinde bulundurmalarını emretti.¹³

Diğer yerlerdeki memurlara da benzeri şekilde davrandı ve bunların çoğu memuriyetlerinde kaldı. 20 Kasım 1831'de, Hanna Bahri¹⁴ başmuavine¹⁵ yazarak Şeyh Hüseyin Abdülhadi, Abdullah Jarrar ve diğerlerinin mevkilerini mütesellim olarak tutmayı arzu ettiklerini bildirdi.¹⁶ 23 Şubat 1832' de, İbrahim'den Emir Beşir'in Lübnan'da sınırlı yetki ile müdür tayin edildiğine dair haber geldi.¹⁷ Aynı belgede İbrahim, güçlü şahısları mütesellim mevkiine atamanın gerekli olduğu şeklinde görüşünü ifade etti ve bundan dolayı Ahmed Ağa'nın, reîsü'l-bundükiyye, Nablus'ta mütesellim olarak tayinini teklif etti.

1832 Ocağının ortasında Hanna Bahri başmuavine, Abdullah Jarrar ve Hüseyin Abdül-hadi'nin Cebel Nablus'a "*oradaki idarenin menfaati için*" tayin edilmesini teklif etti.¹⁸ Halbuki şehri Mısırlılara teslim eden Trablusşam mütesellimi Mustafa Berber, yaptığı işin mükafatı olarak memuriyetinde bırakılmıştı.¹⁹ Buradaki temayülün ahâlinin emniyet duygusunu altüst etmemek, anahtar mevkilerin sahiplerini elde tutmak ve işgalciler ile işbirliğini temin etmeye

13 Haydar, *Ta'rih*, II, 13.

14 Hanna Bahri, Suriye'yi işgal için yola koyulduğu zaman İbrahim'e refakat etmiş ve Akka'ya onunla girmiştir, a.y., II, 31; ayrıca Qustantîn, s. 75.

15 Başmuavin Muhammed Ali'nin Mısır'daki dairesinin başında bulunan vazifelinin ünvanıdır. Mısır ve Suriye arasındaki mektupların mübadelesinde sıkça zikredilir. (Bk., *Mahfûzât* bütün ciltler). J. Denny, *Sommaire des Archives Archives Turques du Caire*, Kahire, 1930, s.95, onun mevkini aşağıdaki şekilde tarif eder : "...genel valinin muavinleri, daha sonra paşa ünvanını alacak olan bir yardımcı, başmuavinin emri altında idiler."

16 *Mahfûzât*, I, 128-29, Doc., 342, 20.11.1831. İbrahim'in Abdullah tarafından tayin edilen birkaç mütesellimi azletmesinden sonra yukarıdaki şeyhlerin memuriyetlerinde bırakılmaları için yaptıkları talep boş değildir. Azledilenlerin bir kısmı Mısır'a gönderilmiştir. (Haydar, *Lubnân*, III, 840; Haydar, *Ta'rih*, II, 29,37).

17 *Mahfûzât*, I, 176, Doc., 459, 23.1.1832. Haydar Beşir'i atayarak İbrahim'in babasının emirlerini icra ettiğini söyler, (Haydar, *Lubnân*, III, 833, 834; Haydar, *Ta'rih*, II, 29.)

18 *Mahfûzât*, I, 176,177, Doc., 462, 4.1.1832. Jarrar ailesi hakkında ayrıntılar için bk., M.Barîk al-Dimashqî, *Ta'rih al-Shâm*, Lübnan, 1930, s.63,71; Şeyh Hüseyin Abdülhadi hakkında ayrıntılar için bk., Haydar, *Ta'rih*, II, 68-69. Suriye seferinin başlangıcında, Mısırlılar (Sudan'da) böyle bir şey yapmak için zahmete katlanmadılar. (Deherain, a.e., s.196).

19 Haydar, *Lubnân*, III, 821. G.Douin (nâşir), *La Mission du Baron de Boislecomte, L'Egypte et la Syrie en 1833 Kahire*, 1927, s.299. Ve ayrıca bk., F. Charles-Roux, "La Domination Egyptienne en Syrie, 1833-1840," *Revue d'Histoire des Colonies*, Vol. XXVII (1933), s.189, "Muhammed Ali'nin uyguladığı prensip, ulkenin fethinde kendisine yardımcı olan mahallî yardımcılara otoritesinin bir kısmını vermek veya bırakmaktan ibarettir" der.

yönelik olduğu açık bir şekilde görülebilir.²⁰ Bu yaklaşım neticesinde, işbirliği umumiyetle sadece ahâlîde değil, yerel idarenin başı olanlarda, anlayışlı ve etkili kimselerde de mevcuttu. Gerçek şudur ki, bu zamanda, Akka ve Şam'da olduğu gibi, hem askerî hem de sivil Mısırlılar halen idarî mevkilere atanıyorlar, fakat eskiden etkili olan insanların ve vazife sahiplerinin çok azı mevkilerinden azlediliyorlardı. Yukarıdaki dönemde (ki bu 14 Haziran 1832 'ye tekabül eder)²¹ Şam Suriye'nin başşehri oldu²² ve şehire sivil ve askerî idareciler atandı. İlki Ahmet Bey el-Yusuf, sonraki ise Ahmet Bey'dir.

İbrahim'i, mahallî liderleri mümkün olan yerde iktidarda bırakması ve ordusunu Osmanlı kuvvetleri ile olacak mücadelelerde serbest bırakması için harekete geçiren sebepler açıktır. Bu durum, Boisilecomte tarafından "*uyguladığı prensip, ülkenin savunmasını kendi lehine birleştirmekte büyük beceri gösterdiği, bundan mutluluk duyduğu ve Suriye'nin kendisine boyun eğmesinde etkin bir biçimde yardımcı olan etkili kişilere emanet etmek olmuştur.*"²³ şeklinde ifade edilmiştir. Bu dönemde toplumun önemli bir kısmının desteği ve arkadaşları ile birlikte Hüseyin Abdülhadi, Mustafa Berber ve Emir Beşir'in etkisi, Suriye'de düzeni devam ettirmek ve Mısır ordusunu Sultan'ın ordusuna karşı faaliyetlerde serbest bırakmak için yeterliydi. Nablus tepeleri, Yafa ve Kudüs'ün kontrolü Hüseyin Abdülhadi'nin akrabalarına verildi; Emir Beşir'in akrabaları Sayda, Beyrut ve Lübnan'daki diğer şehirleri teslim aldılar. İbrahim'in Şam'a girişinden birkaç ay sonra, Muhammed Şerif Bey (daha sonra paşa) Suriye'nin umumî valisi (hükümdar) olarak atandı.

II. İdarenin İstikrârı

Muhammed Şerif Bey'in umumî vali olarak atanması ile Mısırlıların Suriye idaresindeki ikinci dönemi başladı. Bu safhada, Suriye'deki idareyi yürütmek için iki yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisi, kendisini Suriye bölgesinin mutlak idare yükünden kurtarmak isteyen İbrahim'in yaklaşımı, ikincisi, İbrahim'i bu yükü taşımaktan azat etmekte isteksiz olan babasının yaklaşımıdır. İbrahim biri askerî biri de sivil iki ayrı otorite kurmak için istekli idi. Bundan dolayı, 23 Haziran 1832'de, yani Şam'a girmesinden sadece on gün sonra babasına Suriye'de bir sivil vali ataması için ricada bulundu.²⁴ Mamafih, Muhammed Ali hâlâ oğlunun bu

20 *Mahfûzât*, I, 169, Doc., 780, 20.4.1832. 1833 Ocağının ortasında Muhammed Ali, İbrahim'e bölgenin işleriyle uğraşacak, ikamet edenleri hoşnut edecek ve onları otoritelere itaat için teşvik edecek uygun beyannâmeleri neşretmek üzere bir meclis kurmasını tavsiye etti. A.y., II, 219, Doc., 2466.

21 Yukarıya bk., nr. I

22 Douin, a.e., s. 230.

23 A.y., s. 229.

24 *Mahfûzât*, II, 29, Doc., 1233, 23.2.1832.

fikrini kabul etmekte isteksizdi, çünkü Suriye'de askerî bir idareyi sürdürmenin gerekli olduğunu anlamıştı.²⁵ Yine 22 Temmuz'da, kendisini askerî faaliyetler için serbest bırakmak amacıyla bir sivil umumî valinin atanması için talebini tekrarladı ve bu talebini, sağlığının savaş tarafından bozulmuş olduğuna dayanarak, haklı göstermeye çalıştı.²⁶

Muhammed Ali Yukarı Mısır eski valisi damadı Muhammed Şerif Bey'i Suriye'ye umûmî bir vali olarak göndermeğe karar vermeden önce dörtbuçuk ay kadar bir zaman geçti.²⁷ Yeni vali, 26 Aralık 1832'de mektupla, Muhammed Ali'ye 21 Kasım 1832 tarihinde memuriyetine başlamak için Şam'a ulaştığını bildirdi.²⁸

Suriye'nin Mısırlılar tarafından fehinin tamamlanması ve Kütahya anlaşmasından²⁹ sonra Suriye'nin paşalıklara bölünmesi iptal edildi ve daha sonra memleket birkaç eyalete yani, aşağıda gösterildiği şekilde bölgelere bölündü:

Eyaletler ve Valileri³⁰

Şam – Muhammed Şerif Paşa

Halep – İsmail Bey

Trablusşam – Mustafa Berber

Adana ve Tarsus – Ahmet Menekli Paşa

Sayda ve Filistin – Hüseyin Abdülhadi

25 A.y., II, 35, Doc., 1287, 1.7.1832.

26 A.y., II, 52, Doc., 1415, 22.7.1832.

27 F.O. 78/215, Farren'in Palmerston'a gönderdiği 27.10.1832 tarihli mektubu. Ayrıca bk., M. Mashaqa, *Mashhad al-A'yan fi Hawadith Suriyya wa-Lubnân*, Kahire, 1908, s. 100. Muhammed Şerif, kendisinin Suriye'deki idarenin başı olarak atanmasını teklif eden, İbrahim'in tavsiyesi üzeri memuriyet için seçildi. *Mahfûzât*, II, 89, Doc., 1860, 26.12.1832.

28 A.y., II, 207, Doc., 2413, 26.12.1832.

29 1883'e kadar Kütahya şehrinin mahallî bir paşası vardı. Anadolu'daki bir eyâletin başşehri sayılırdı. 1833 Nisanı ortasında, düşmanlıkları sona erdirmek için, orada Bâbiâli ve Muhammed Ali Paşa arasında bir tür anlaşma yapıldı. İbrahim kutsal beldelerin (Mekke, Medine) idarecisi olarak teyid edilirken, Muhammed Ali (Mısır'a ek olarak) Suriye Paşalıklarının ve Girit'in idarecisi olarak teyid edildi. İbrahim'e 3 Mayıs'ta Adana bölgesinin muhassıllık memuriyeti de verildi. Suriye'nin işgalinden beri adları tev cihattan çıkartılmış olan Muhammed Ali ve İbrahim bir kere daha listeye dahil edildi (14 Mayıs 1833). *Parliamentary Papers*, Vol. L (1839), "Papers relating to the Arrangement made between the Porte and Mehmet Ali in 1833." Ayrıca bk., Olberg, a.e., s. 226, 229; Cadalvene et Barrault, a.e., s.92; F. Mengin, *Histoire de L'Egypte sous le Gouvernement de Mohammed Aly*, Paris, 1823, s.56; Baker, a.e., II, 197; A.G.Politis, *Le Conflit Turco-Egyptien de 1838-1841 et les Dernieres Annees du Regne de Mohammed Aly, etc.*, Kahire1931, s. XIII.

30 Bu takvimi, Volney zamanında Suriye'nin Paşalıklara taksimi ile mukayese edin.

Lübnan'ın durumu (Sayda ve Tarsus arasındaki sahil şeridi ve Bekaa'nın doğusuna doğru) değişmeyip olduğu gibi kaldı. Emir Beşir, yıllık 1500 kese vergi karşılığı, Lübnan'ı iltizâmen elinde tuttu.³¹

Lübnan dahil olmak üzere bütün bu bölgeler ve hükümdar Muhammed Şerif Bey'in sivil idaresine verilen – Berrü-ş-Şam ve bazen de Arabistan veya Biladü'l – Arab olarak adlandırılan – Suriye, bir eyalet altında birleştirildi.

Öyle görünüyor ki, Perrier'nin, "*otoritesi hemen hemen İbrahim'in yetkilerinin dışında idi*"³² demek suretiyle, bazı meselelerde Muhammed Şerif'in tamamen bağımsız olduğu ve İbrahim'e tabi olmadığı görüşü, şüphe ile karşılanmalıdır. Çünkü Muhammed Ali, Muhammed Şerif'e gönderdiği 29 Nisan 1837 tarihli mektubunda, Suriye'nin içişleri ile alâkalı bütün meselelerde İbrahim'e, dışişleri ile ilgili her husus da kendisine danışması gerektiğini açıkça ifade etmişti.³³

Demek oluyor ki, idarî ve askerî sahalarda en yüksek yetki İbrahim'e verilerek hem silâhlı kuvvetlerin başkomutanı (serasker)³⁴ yapıldı hem de sivil idarenin başına getirildi.

İbrahim'in idarî vazifelerini ve Suriye'de icra edilmekte olan idarî personel tanzimlerine müdahalesinin derecesini tartışmaya sonra döneceğim. Şimdilik İbrahim'in, Suriye'nin idaresine müdahale etme ve denetlemeyi bir vazife olarak kabul ettiğini, ancak sivil hadiselerle sistemli ve devamlı olarak ilgilenmeye muktedir olmadığını belirtmek gerekir. Çünkü Şerif'in bağımsızlığı önemli ölçüde, İbrahim'in asıl vazifesi olan ve zamanının, fikirlerinin ve enerjisinin çoğunu hasrettiği askerî meselelerle meşgul olmasından kaynaklanmıştır.

Hem Sultan II. Mahmud hem de Muhammed Ali'nin nazarında Kütahya anlaşması geçici olup, muteber değildi, daha doğrusu bir ateşkes gibiydi: "

31 Anton Laurin, *Syrien, Tharsus und Adassa in Jumus*, 1836, Österreichisches Staatsarchiv. Ayrıca bk., Douin, *Premiere Guerre*, I, 382. Keselerin değerinde sıkça değişiklikler meydana geldi.

32 M.F. Perrier, *La Syrie sous le Gouvernement de Mehemet-Ali*, Paris, 1842, s.53.

33 *Mahfûzât*, III, 231, Doc., 4970, 29.4.1837.

34 Serasker gerekli olduğu zaman meselâ bir isyanı bastırmak için sefer durumunda, ordu komutanlarına verilmiş olan eski bir Osmanlı ünvanıdır. M. D'Ohsson, *Tableau General de L'Empire Ottoman*, Paris, 1787, III,387. II.Mahmut devrinde ünvanın manası değişti. Savaş bakanına ve Osmanlı İmparatorluğunun silâhlı kuvvetlerinin komutanına verildi. Benzer bir şekilde, serasker umumî asayişten, polis görevlerinden ve diğerlerinden mesuldü. 1827-36 yılları arasında unvan Hüsrev Paşa tarafından taşındı. (B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra, 1961, s. 79). Şurası kesindir ki, unvanın değişmiş manası, onun İbrahim'e sürekli olarak verilmesinde oldukça müessir oldu.

*Kütahya sözleşmesi ancak mütarekeden ibaret olmuştur...*³⁵ Çünkü, Kütahya anlaşmasıyla Bâbîâli, Muhammed Ali'nin yıllık atama teâmülünün dışına taşan Suriye'ye sahip olma iddialarını tanımadığı gibi teoride bile olsa, (Muhammed Ali ve İbrahim'in adlarını tevcihata dahil etmeyerek)³⁶ yukarıdaki anlaşmayı ne zaman isterse iptal etme gücüne sahipti. Buradan anlaşılıyor ki, ortaya çıkan duruma göre Suriye, teoride Osmanlı fakat uygulamada Mısırlı olmak üzere, bir tür birleşik Osmanlı-Mısır idaresi altına girdi.

Bâbîâli büyük şehirlerde yetkisini merkez garnizonlara teslim etti. Sultan müftüyü, Bâbîâli de kadıyı atadı. Ayrıca Bâbîâli yabancı güçler³⁷ ile olan ticarî ve diplomatik ilişkileri, Avrupalıların durumlarını ve haklarını etkileyecek büyük öneme sahip meseleler üzerine fermanlar neşretme yetkisini elinde bulundurdu. Suriye Sultan'a yıllık bir vergi ödemek mecburiyetindeydi. Fakat memleketin fiili idaresi tamamen Mısırlıların elindeydi. Memleketi, bir yandan, asıl yetkiyi bir Mısırlı seçkin sınıf elinde toplayarak diğer yandan da birçok danışma kurulu müessesesi (dîvân veya meclis-i şûrâ) kurarak idare ettiler.³⁸ Suriye'deki Mısırlı yönetim grubu, hepsi Mısır'dan gelmiş olan aşağıdaki dört kişiden oluşuyordu:

İbrahim Paşa - Serasker - Askerî idarenin başı olup sivil idarî olaylarda karar verirdi. Muhammed Şerif- Hükümdar (umumî vali).

Süleyman Paşa - Kurmay başkanı.

Hanna Bahri - Umumî malî müfettiş.

Yukarıdakilerin hepsi, kendi hususî alanlarında, bütün Suriye üzerinde kontrol sahibiydiler. Hiyerarşide, hemen onların altında, yetkisi bir bölge veya büyük şehir ile sınırlandırılmış olan aşağıdaki memuriyetler gelirdi:

Kaymakam (bazen müdür olarak da adlandırılır)- Askerî idareci.

35 E.Gouin, *L'Egypte au XIXe Siecle, etc.*, Paris, s. 425; ayrıca bk., F.Mengin, *Histoire Sommaire de l'Egypte sous le Gouvernement de Mohammed-Aly*, Paris, 1839, s.56; ayrıca bk., Armand Lefebvre "De la Politique de la France dans les Affaires d'Orient," *Revue des Deux Mondes*, Vol. XV (1839), s.291: "...Az veya çok yakındaki bir krizin bütün unsurları mevcuttu, bütün çıkarlar hazır durumda ve bekleyiş içinde idi."

36 Mouriez, a.e., VII, 232; Rosen, I, 177. Ayrıca bk., nr. 29.

37 Muhammed Ali 1837 yılında, Albay Campbell'in talebi üzerine, Kudüs'te bir İngiliz konsoloslğunun açılması için müsaade verdi. Fakat bunu idareci olan Sultan'ın muvafakatı üzerine şartlı olarak yaptı. Sultan'ın fermanı 1838 Temmuzunda alındı. Bk., Br. *Interests*, s. 31. (O zamana kadar yabancı milletlere ve konsoloslara bile Kudüs'te süreklilikle ikamet etme izni verilmemişti. Bk., a.y. s. 32.)

38 Merkezleştirilmiş idare meclis ve dîvânlar ile birlikte uzun uzadıya J.H.Kramers'de tartışılır, "Khediv" *El*, II, 945. Ayrıca bk., A.B. Clot-Bey, *Aperçu General sur l'Egypte*, Paris, 1840, II, 183 . Deny, a.e., s. 33-34, Muhammed Ali'nin şahsi olarak her meseleyi kontrol etme ve herşeyi kendi elinde toplama huyuna işaret eder. Ve çeşitli danışma kuralları için bk., a.y. , s. 108-109.

Mütesellim - Bir bölge veya şehrin idarecisi.

Mübaşir - Başmuhasebeci.

III. Yönetim grubunun dört üyesi ve fonksiyonları

A. İbrahim Paşa – Başkomutan

Suriye'deki düzenli ve başıbozuk bütün silâhlı kuvvetlerin başkomutanı olan İbrahim, doğrudan doğruya babası Muhammed Ali'nin kumandası altındaydı. Onun esas otoritesi, babasının kendisine karşı olan tam güveninden,³⁹ güçlü şahsiyetinden ve parlak askerî başarılarından kaynaklandı.⁴⁰ Serasker olarak, doğrudan doğruya Sultan'ın ordusuna karşı yönlendirilmiş olan askerî faaliyetlerde, Mısır idaresi boyunca Suriye'de meydana gelen isyanları bastırmada, Suriye'de devam eden insan gücü temininde ve ahâlinin silâhsızlandırılmasında, babasının talimatlarını icra etti.Bütün bunlar ziyadesiyle askerî faaliyetlerdi. İngiliz konsolosu Farren, İngiliz dışişlerine yazdığı mektubunda, Suriye'de fiili iktidarın İbrahim'de olduğunu; Suriyelilerin ve Arapların (Bedevîler) askerî gücün tek hakimi olmasından dolayı ondan korktuklarından bahseder.⁴¹ Ve bununla beraber. İbrahim, şahsiyeti .ve otoritesinden dolayı, bir hayli dikkat hasrettiği Suriye'deki sivil idarenin de başı idi. Öyle görünüyor ki, bunun neticesi olarak, Suriye'nin sivil idarecisi olan Muhammed Şerif ile olan şahsi ilişkileri oldukça yetersizdi.⁴² Bizzat Muhammed Ali, İbrahim'in Suriye'nin içişlerini inceleyebileceğine karar verdi. (33.nota bakınız). Suriye'nin fethinden bir yıl sonra, Muhammed Ali oğluna bağımsız olmasını, kendi hükmüne uygun olarak hareket etmesini ve her meselede babasının muhtemel bütün tepkilerini göz önünde bulundurmaksızın karar vermesini tavsiye etti.⁴³ Gerçekten de İbrahim, askerî vazifelerden dolayı fazla idarî sorumluluk yüklenmemiş, ancak ordusunun çoğunun yerleştirildiği tehlikeli kuzey sınırını muhafazadan ve ikamet etmek için Antakya'da yaptırmış olduğu saraydan kurtulabildiği zamanlar, sivil idarenin problemleri ile uğraşmıştı. Bu hususta aşağıda belirtilen örnekler önemlidir:

-
- 39 Madden, Mısır'ın sanayileştirilmesini tercih eden Muhammed Ali ile esas olarak tarımda ilerlemelerin lehine olan İbrahim arasında görüş farklılıkları olduğunu zanneder. R.Madden, *Egypt and Mohammed Ali*, Londra, 1841, s. 15.
- 40 Vehhabîlerin boyun eğdirilmesi, Sudan'ın fethinin tamamlanması, Mora'da Yunanlılar üzerindeki zaferleri ve son fakat aynı derecede ehemmiyetli, Suriye ve Anadolu'da Osmanlılar üzerindeki zaferleri İbrahim'in daha fazla şöhret kazanmasına sebep oldu. Ayrıca bk., K.Hron, *Aegypten und die Aegyptische Frage*, Leipzig, 1895, s. 115-116.
- 41 F.O. 78/243, Farren'in J.Backhouse'a Şam'dan gönderdiği 23.11.1834 tarihli mektubu.
- 42 Perrier, a.y., s. 53. Ayrıca bk., *Mahfûzât*, III, 68, Doc., 4350.
- 43 A.y., II, 197, Doc., 2353, 14.12.1832.

1. İbrahim, Muhammed Ali'nin İskenderiye'deki dairesinin müdürü olan Hüseyin Paşa'ya yazdığı mektubunda, Berrü's-Şâm (Suriye)'daki idarenin gevşekliğine dikkat çekti ve bunun sebebini, kendi şahsi işlerini daha önemli gören memurların aslî vazifelerini ihmal etmelerine bağladı. Bahri Bey'in Şam'daki işlerini ciddiye almadığını oradaki şûrâ meclisinin vazifesini ifâ etmediğini, işlerin bir buçuk senedir ilgilenilmeksizin biriktirilmekte olduğunu, meclis üyelerine oturularda durmalarını ve bütün önemli işleri bitirmiş olmadan kalkmalarını emretmiş olduğunu belirtti. Aynı zamanda Sur'un idaresindeki hatalara da işaret etti ve kış sezonunu onun işleri ile ilgilenmek için bu bölgede geçireceğini söyledi. Ayrıca, babası başka birini seçmedikçe, Şarmî Efendi'nin sivil işlerle ilgilenmede en kabiliyetli kişi olarak atanmasını teklif etti. Çünkü, kendisi bizzat (o zamanki sağlığının bozuk olmasından dolayı) aynı anda hem askerî ve hem de sivil işlerle ilgilenmekten acizdi.⁴⁴

2. 1838 Eylül ayı sonunda, Werry, Farren'den vazifeyi teslim almış olan Şam'daki İngiliz konsolosu, bu şehiri ziyareti esnasında, İbrahim'in sivil idarenin kontrolüne çok dikkat ettiğini kaydetti. Birçok memurun rütbesi indirildi veya memuriyetten azledildi. Yine Muhammed Şerif'in yardımcılarında biri Akka hapisanesinde beş seneye mahkûm edildi. Kendisi bizzat şûrâ meclisinde bulundu ve üyelerin birikmiş olan meseleleri halletmiş olmadan kalkmalarına müsaade etmedi.⁴⁵

Perrier'ye göre İbrahim sadece uygun gördüğü zaman sivil idare ile ilgilendi ve diğer zamanlarda sadece serasker olarak hareket etti: "*İbrahim Paşa, kendisi ile ilgili ve yararlı gördüğü zaman sivil yönetimle uğraşıyordu. Kendisine külfetli gelecek bir adaleti yerine getirmek işine gelmediği zaman o konuda uzman değildi veya bir seraskerdi.*"⁴⁶ Bu görüşün sıhhatli bilgi veren bir otorite tarafından ifade edilmesine rağmen, yetersiz olduğu kanaatindeyim. Çünkü bana göre yukarıda aktarılan örnekler, İbrahim'in askerî meşguliyetlerinden kurtulduğu ölçüde idarî meselelerde açık ve sert bir şekilde fikrini açığa vurduğunu ispat etmektedir. Hatta bazı meselelerde, konuyla doğrudan doğruya ilgili olan idarî mekanizmalarla ihtilâfa bile düşmüştür.

İbrahim kamu ve yol asayîşi, tarım sahalarında ıslâhat, taş ve kömür ocaklarında faaliyetler, kerestenin Mısır'a nakli, koyun cinslerinin ıslâhı, Bedevîlerin yerleşimi ve bunun gibi birçok idarî meselelerle doğrudan doğruya

44 A.y., III, 417-418, Doc., 5496, 8.9.1838. Daha sonra Hüseyin Paşa Muhammed Ali'nin bu tavsiyeye muvafakatını bildirir. A.y., III, 435, Doc., 5518, 6.9.1838.

45 F.O. 78/341, Şamda'ki konsolos Werry tarafından gönderilen mektup, 28.9.1838; *Mahfûzât*, III, 297, Doc., 5184, 25.11.1837.

46 Perrier, a.e., s. 52.

ilgilendi.⁴⁷ Arada sırada, seferberlik ve sivil ahâlinin silâhsızlandırılması gibi idarî vazifeleri sonucaandırmak için askerî yöntemler de kullandı.

B. Süleyman Paşa⁴⁸ - Kurmay başkanı

Süleyman Paşa ihtida eden ve Mısır ordusunu Fransız usulüyle düzenleyen Fransız subayı albay Seve'dir. Ordudaki en yüksek rütbeli subay olup, Suriye'nin işgalinde ve sonrasında İbrahim'in sağ koluydu; hem Muhammed Ali'nin hem de İbrahim'in hususî güvenine sahipti. Süleyman'ın vazifelerinin açık ve kesin tarifi olmamakla beraber bütün askerî sınırları oldukça aştığı görülmektedir. Askerî olmayan asıl vazifelerinden biri yabancı konsoloslar ve diğer Avrupalılar ve yerel yetkililer arasında arabuluculuk yapmaktı.⁴⁹

Süleyman Paşa'nın yabancı koloni ve Suriye'nin yerel idaresi arasında aracı konumunda bulunuşu doğrudan doğruya hükümdarın yetkisine muhalefet teşkil etti. Fakat ben hadiselerin seyri hakkında Muhammed Şerif'in şikâyetiyle karşılaşmadım. Öyle görünüyor ki, Muhammed Şerif'in Süleyman Paşa'nın bu vazifesine karşı olan müsamahakâr tavrı, Süleyman Paşa'nın hem Muhammed Ali hem de İbrahim ile olan güçlü ilişkisinin farkında olmasından kaynaklanmaktadır.

C. Muhammed Şerif- Hükümdar (umumî vali)

Yukarıda belirtildiği üzere, Suriye'deki idarî meselelerle ilgilenmek için hususî bir şahsın atanmasını elzem kabul eden İbrahim'in talebine uygun olarak Muhammed Şerif, Hükümdar⁵⁰ (umumî vali) memuriyeti ile Muhammed Ali tarafından Suriye'ye gönderildi ve karargahını Suriye'nin başşehri olan Şam'a

47 Bir idareci olarak İbrahim'in vasıflarını metheden birçok gözlemcinin aksine (krş., Mengin, *Histoire Sommaire*, Jommard's Introduction, s. XIX-XX; ayrıca Horn, a.e., s. 121.) Katâfâkû, a.e., s. 67, İbrahim'in bir idareci olarak uygun olmadığını iddia eder. Maamafih Katâfâkû'nun objektif bir şahit olmadığı fark edilebilir. O, Mısırlılarla, husûsen İbrahim ile iyi ilişkiler içinde değildi.

48 Süleyman Paşa, Mısır ve Suriye'yi ziyaret eden birçok seyyahın hususî iltifatına mazhar oldu ve konsoloslar da genellikle onu lehte sözlerle andılar: Ayrıca bk., Lermine, "Voyage du Duc Raguse." *Revue des Deux Mondes*, Vol. XI (1837), s. 752; E. De Cadelvene et P.A.C.E.Barrault, *Deux Annees de l'Histoire d'Orient, 1839-1840*, Paris, 1840, I, 168-180; E.de Salle, *Peregrinations en Orient ou Voyage Pittoresque, Historique et politique*, Paris, 1840, I, 204; M. D'Armagnac, *Nezib et Beyrou, Souvenir d'Orient de 1833 a 1841*, Paris, 1884, s. 77-78; Hamont, a.e., II, 50-51; Guys, a.e., II, 244; Mouriez, a.e., IV, 241-243.

49 Mahfûzât, III, 296, Doc.,5182, 24.11.1837; M.Sabry, *L'Empire Egyptien sous Mohammed-Ali*, Paris, 1930, s. 383-385; Perrier, a.e., s. 69, Süleyman Paşa'nın "... özellikle Fransa ilişkileriyle görevli olduğunu" söyler. Süleyman Paşa'nın Halep'teki Konsolos vekili F.H.S.Werry'e gönderdiği 1.5.1839 tarihli "Avrupa işleriyle görevli" imzalı mektubuna bk., *Levant Papers*, Vol, I, (1841-), s. 49-50.

50 Bu unvan Sudan'daki Mısırlı idarecilere de verilirdi (yani Hurşit Paşa) ve oradaki idarelerinin sonuna kadar kaldı. Sudan ve Suriye'deki unvanlar genellikle aynı değildi. R.Hill, *Egypt in the Sudan, 1820-1881*, Londra, 1959, s. 23.

kurdu. Şerif Paşa, Yukarı Mısır'ın valisi olarak, önceki idarî tecrübesi ve askerî hizmet için insan gücü seferber etmedeki istisnâî ve fevkalâde kabiliyeti dolayısıyla, bu memuriyet için gerekli olan vasıflara sahipti.⁵¹

İbrahim'in Şam'a girişinden kısa bir müddet önce, Sultan'ın oradaki valisi Selim Paşa bir öfkeli ayak takımı tarafından öldürülünce, dinî açıdan mutaassıp ahâlisi ile meşhur olan şehirde karışıklıklar ve isyanlar meydana geldi. Konsolos Farren, ele geçirilmesinin arefesinde Şam'daki durumu aşağıdaki sözlerle tasvir eder: "*Şam tam bir anarşi ve karışıklık vaziyeti içindeydi.*"⁵² Bundan dolayı Şam, herhangi bir mücadele olmaksızın İbrahim'in ordusuna teslim oldu ve ikamet edenlerin çoğu, onu azgın eşkiya çetelerinden kurtaracak bir kurtarıcı olarak kabul etti.⁵³

Muhammed Şerif 21 Kasım 1832'de Şam'a vâsıl olduğunda, orada İbrahim tarafından Şam valisi olarak atanmış olan Ahmed Bey'i buldu. 2 Aralık 1832'de, Şam'a varışından sadece on bir gün sonra, kadiya, şeriflerin reisine ve Halep valisine bir tamim gönderip, Muhammed Ali tarafından hükümdar olarak atandığını, dolayısıyla "*hükümet dairelerine olan bütün müracaatların kendilerine devredildiğini*"⁵⁴ idrak etmelerini bildirdi. Muhammed Şerif idarî ve meşru gücün çoğunu kendi elinde topladı. "*Mahallî Şam ordusunun tanzimine*" müdahale etmemesine ve "*kendisini sivil idarî vazifeler ile sınırlamasına*" rağmen ordu, onun yetkisini vali olarak tanıdı ve "*bu mevkiye, ona sadece itaat etmekle kalmadı, büyük hürmet de gösterdi.*"⁵⁵ Yetkisini sınırlayan önemli şartlardan biri, ölüm cezalarının tasdikini İbrahim'den alma mecburiyetinde olmasıydı.

Perrier, Muhammed Şerif'in gücünü aşağıda gösterildiği şekilde tarif eder:

Suriye valisi Şerif Paşa Şam 'da ikamet ediyordu... ve her türlü yetkiye sahip olarak Mısır sınırından Halep ve Kilikya Paşalıklarına kadar bütün Suriye, emri altındaydı.

Otoritesi hemen hemen İbrahim'in yetkilerinin dışındaydı. Şerif Paşa iktidarına karşı çok kıskançtı... Muhammed Ali ile akrabalığının bulunması ona cezalandırılmama ümidini veriyordu.⁵⁶

51 Douin, *La Premiere Guerre*, I, 264 (Mimeaut'un Sebastini'ye gönderdiği 24 Eylül 1832 tarihli mektubu); G.Hanotaux, *Histoire de la Nation Egyptienne*, Paris, 1936, IV,53.

52 F.O.78/206, Farren'in Palmerston'a Beyrut'tan gönderdiği 12.11.1831 tarihli mektubu. Farren yukarıdaki mektupta Selim Paşa'nın evi ateşe verildiği zaman meydana gelen bir patlamada öldürülmüş olduğunu söyler.

53 Qustantfn, s. 53-57.

54 *Usûl*, II, 51, Doc., 99.

55 Viesse de Marmont, *The Present State of Turkish Empire*, Londra, 1839, s.265.

56 Perrier, a.e., s. 52-53.

Laurin, Muhammed Şerif ve serasker arasında görüş farklılığının mevcudiyetine işaret ederek İbrahim'in daha üstün olduğunu ifade etti.⁵⁷

Perrier ve Laurin tarafından yapılan yukarıdaki tarifler, genel olarak, İngiliz konsolosların, İngiliz dışişlerine gönderdikleri mektuplarda bulunan tariflere benzer. İskenderiye'deki İngiliz konsolos Campbell, Palmerston'a gönderdiği raporuna giriş olarak, Şerif Paşa hakkında şunları yazar;

*Tabii fakat makul bir sertlik ile karışmış olan uzlaşıcı ve vakur tavrı, onu Şam'ın isyankâr halkı ile mücadele etmek için münasip bir şahıs haline getirdi ve bu şehirde şu anda sahip olunan tam ve açık dinî müsamaha gibi, emniyet ve refah için almış olduğu tedbirlerden dolayı büyük itibar elde etti.*⁵⁸

Vazifesi Şam'da olmasından dolayı Şerif Paşa'nın en yakın yabancı gözlemcisi olan Suriye'deki İngiliz Başkonsolos Farren. onun mevkiini ve geniş yetkisini aşağıda gösterildiği şekilde tarif eder: "...Memleketin mevcut siyasi düzenlemeleri ve mahallî yetkililerin hepsi, şimdi Şam 'da Suriye'nin umumî valisi bulunan Şerif Bey'in emri ve kontrolü altındadır."⁵⁹

Böylece Şerif Paşa, malî başmurakıp Hanna Bahri'yi Şam'daki şûrâ meclisi başkanı olarak atamasına rağmen,⁶⁰ kendisini bu meclisin üyelerinden biri kabul ederek, meclisin çalışmalarına bizzat iştirak etti.⁶¹ Bundan dolayı, Şam'da ve bütün memlekette, idarede meydana gelen şeylere aşina idi. Çünkü Şam şûrâsı aynı zamanda bütün Suriye için Yargıtay mahkemesi idi ve önemli meseleler, aşağıda izah edildiği gibi, onun huzurunda anlatılırdı.

Ç. Hanna Bahri- Umumî malî müfettiş

Bir Ermeni Katolik ve Humuslu bir ailenin üyesi olan Hanna Bahri, böyle yüksek bir mevkiye ulaşan yegâne mahallî gayrimüslimdi. Suriye'deki hem sivil hem de askerî idarenin malî işlerini kendi elinde topladı; genel olarak, mevkiinden

57 Laurin, a.e., "Şerif Paşa'nın pek çok kez İbrahim Paşa'nın görüşlerine iştirak etmediğini ve makamından ayrılmak mecburiyetinde kaldığını" belirtir. Ayrıca bk., Mahfûzât, IV, 206, Doc., 6000, no 7, 30 Ağustos 1839; İbrahim kibirli bir şekilde Muhammed Şerife fonlâr (hükümet tarafından muhtaç olunan) hakkında yazar.

58 F.O. 78/283, Campbell'in raporu.

59 F.O.78/243, Farren'in Palmerston'a Şam'dan gönderdiği mektup. Perrier'nin mülâhazaları gibi, Farren'in görüşü de hayli şüphelye ele alınır.

60 Sabry, a.e., s.348, Hanna Bahri'nin Şam'daki şûrânın başkanı olduğunu belirtir. Rustum, *Mahfûzât*'ın II. Cilt 459. sayfasında bulunan 3721 nolu vesikadaki yorumunda haklı görünmektedir. Yorumunda Hüseyin Efendi el-Murâdî'nin Şam müftüsü olduğu gibi meclisin de denetçisi olduğunu söyler. Bu durumda muhtemelen, Hanna Bahri genel manada meclisin denetçisiydi ve onun kararlarının onaylanması için en yüksek yetkiye sahipti. Bk., Deny, a.e., s. 106, Mısırlıların idarî lûgatçelerinde nâzırın "*büro şefi*" manasına geldiğini söyler.

61 Mashâqa, a.e., s. 100.

dolayı, idarî meselelerde büyük bir rola sahipti. Mütesellim ve bütün mübaşirler Hanna Bahri'ye karşı mesul olup kendilerinden ona gelir ve masrafların hesabını arz etmeleri istendi. Bu ona her bölgenin malî durumu, vergi toplama şartları, gümrük, memurlara verilen ücretler, askerî masraflar ve benzeri şeyler hakkında mükemmel bir malûmat verdi. Şam'daki karargahından, Suriye'deki en önemli meclis olan şûrâ meclisinin işleyişine nezaret ederek, Suriye'nin genel idaresini yakinen takip etti. Böylece, hem İbrahim'in hem de hükümdarın müşaviri oldu, Muhammed Şerif'in yokluğu esnasında Hanna Bahri ona vekalet etti. Umumî malî müfettiş olarak yabancı konsoloslar ve tüccarlar ile yakın münasebetler kurdu. Mükemmel diplomatik kabiliyeti ile onlar ve yetkililer arasında, gümrük, konsolosluk memurlarının dokunulmazlığı, Avrupalı tüccarların mahallî tüccarlara karşı olan talepleri ve benzeri birçok münâkaşalı meselelerde başarılı bir şekilde arabuluculuk yaptı.

Perrier Hanna Bahri'yi tanımlarken şöyle der:

*Hanna Bahri Bey finansman yönetiminin başında idi ve ayın zamanda yüksek sivil ve askerî muhasebeyi yönetiyordu. Ermeni asıllı olan bu adam büyük esnekliğe sahipti... İbrahim Paşa'nın ve özellikle umumî valinin güvenini elde etmeyi hangi ölçüde başardığını bilmek zordur...*⁶²

Hıristiyan olmasına rağmen ciddî bir şahsî itibara sahipti. Şam'da meclise girdiği zaman mahkeme üyeleri ayağa kalkarak ona saygı gösterirdi. Askerî bir şahıs olmamasına rağmen, kendisine askerî mirliva rütbesi verildi.⁶³ Aynı zamanda "Bey" unvanını alan ilk gayrimüslimdi.

Suriye'nin idaresindeki dört merkezî şahsiyeti olan İbrahim Paşa, Süleyman Paşa, Muhammed Şerif ve Hanna Bahri Bey, Muhammed Ali ile aracısız yazışma sürdürdü; doğrudan doğruya ya bizzat Muhammed Ali'nin kendisinden veya onun baş muavininden emirler aldı. Bu uygulama, Muhammed Ali'nin Suriye ile alakâlı işler üzerinde daha etkili, vasıtasız ve hususî bir murakabeyi sürdürmesine müsaade etti. Bununla İbrahim'in bu memleketin idaresindeki meslektaşlarının mevkiini kuvvetlendirdiği düşünülebilir. Aynı zamanda, bir taraftan İbrahim ve diğer taraftan Muhammed Şerif ve Hanna Bahri arasında mektup mübadelesi vardı. Bu mektuplar, genel olarak, idarî sahadaki ve hususî olarak malî yönetimdeki bazı problemleri yansıtır. Mamafih, Muhammed Ali'nin, zapt edilen bölgelerdeki idarî yetkililer ile olan aracısız ve muntazam münasebeti vasıtasıyla, oğlu İbrahim'i sınırlamayı ne derece tasarladığı açık değildir.

Yukarıda zikredilen dört idarî yetkilinin her biri iyi bir şekilde tarif edilen vazifeye sahip olmalarına rağmen, zaman zaman çeşitli işlerle ilgilenmede bazı çakışmalar meydana geldi. Bu durum, onların aralarında bir takım münakaşalar

62 Perrier. a.y., s.54-55.

63 Qustantîn, s. 80.

çıkmasına sebep oldu ve gerçekten bunun gibi birkaç münakaşa kaynaklarda zikredilir. Muhtemeldir ki, münakaşaların derecesi elimin altında bulunan vesikalardan takip edebildiğimden daha büyüktür. Dört büyük memurun ve Suriye'deki bütün idarî personelin maaşlarını Mısır'dakilere denk bir şekilde almaları hususî olarak zikretmeğe değer bir gerçektir.⁶⁴

IV. Kaymakamın (veya Müdür), Mütesellim ve Mübaşirin Vazifeleri

A- Kaymakam (veya Müdür)

Kaymakam bir bölgenin en yüksek amiriydi ve bu sıfatla umumî asayişin devam ettirme, bu sahalarda merkezi otoritenin talimatlarını icrâ, seferberlik emirlerini yerine getirme, ahâliyi silâhsızlandırma ve benzeri vazifeler gibi, hem sivil hem de askerî vazifeleri vardı. Kaymakam, mütesellimin üstünde olup bu gerçek onun daha yüksek olan maaşında yansıtıldı. Kaymakamlık memuriyeti genellikle Mısırlı askerî personele tahsis edilmiştir. Mesela, Ahmet Menekli Paşa, İsmail Bey, kardeşi Mehmet Bey ve Amr Bey zikredilen sıra ile Adana ve Tarsus, Halep, Beyrut ve Şam'ın kaymakamları hep Mısırlı idi.

B-Mütesellim

Mütesellimin memuriyeti sivil bir vazife olup, mesela Hebron'da Hüseyin Abdülhadi ve oğlu Süleyman, Kudüs'te Kasım el-Ahmed ve Jabr Ebu Ghush, Trablusşam'da Mustafa Berber ve Yusuf Ağa Şerif, Şam'da Ahmed Bey Yusuf, Halep'te İbrahim Siyaf (daha sonra Abdullah Babilsî) ve Lübnan'da Emir Beşir el-Şihabî gibi mahallî Suriyeliler için tahsis edilmiştir. (Emir Beşir'in resmî unvanı mütesellim olmasına rağmen, diğer mütesellimler gibi bir şehre değil bütün bir bölgeye tahakküm etti.)

Perrier mütesellimi tartışırken şöyle der:

*Her Suriye kentinin, genel validen emir alan bir valisi veya mütesellimi vardı. Bu mütesellim kadının yetkilerine sürekli olarak tecavüz ederdi; zira mütesellim adalet görevini yapar, Avrupa'daki eski sulh yargıçlarının işlevlerinin büyük bir kısmını yerine getirirdi. Mütesellim kentin gözetimi, yönetimi ve Fransa'daki belediye meclislerinin yetkisinde bulunan hemen hemen her türlü ayrıntıyla özel olarak görevlendirilmişti...*⁶⁵

C- Mübaşir

Mübaşir önde gelen memurların hiyerarşisinde en alttadır. Her mütesellimin yazıhanesinde, bu unvana sahip, vazifesi her türlü vergiyi toplamayı denetlemek

64 R.Cattai, Le Regne de Mohammed Aly, etc., Roma, 1931-35, II, 2, 64 bis 24, Duhamel'in Nesselrode'a gönderdiği 13 Haziran 1836 tarihli mektubu: "Suriye'de bütün kamu görevlileri ücretliydi, Şerif Paşa yıllık 3000, Müdür 360, Mütesellim 60 kese alırdı." ("Bourse" kesenin Fransızca adı olup, bir kesenin değeri 500 kuruştur.)

65 Perrier, a.e., s. 56.

ve mütesellimin kontrol ettiği bölgede defterleri tutmak olan bir memur vardı. Aynı zamanda veznedar ve masrafların murakıbyıdı. Vergi toplamanın başı olarak, Suriye'deki umumî malî müfettiş Hanna Bahri'ye muntazam raporlar yazmak mecburiyetindeydi. Perrier bu memuriyetin sahibi hakkında şunları yazar:

*...emrinde, mübaşir adını tanıyan ve kendisine sarraf (veznedar veya tahsildar) işlevlerini de toplayan bir hükümet yazmanı vardı. Mübaşir, kendi kişisel sorumluluğu altında kentın idarî hesapları ve ferdi olsun mirî olsun arazi ve doğrudan vergi gelirleri ile görevli idi. Suriye'deki bu görevli kişiler Mısır'daki müsellemlere tekabül ediyordu. Bu kişiler normal olarak, aralarında muhasebe bilenlerin kolayca bulunduğu Hıristiyan reaya sınıfından seçiliyordu: ayrıca hiçbir güvenceye sahip olmadan ancak yaşayabilecek kadar asgari ücret alıyorlardı...*⁶⁶

Duhammel mübaşirin vazifelerini aşağıda gösterildiği şekilde tarif eder:

*Finansman kısmı ise bütünüyle, aralarından kâtiplerin seçildiği Hıristiyanların ellerinde bulunuyordu. Başkâtip ve mübaşir, vergileri toplamak ve ödemeleri yapmak için, her mütesellimin yanında görev yapardı. Bu mübaşirler esasında Hıristiyan olan Hanna Bahri Bey'e doğrudan bağlı idiler...*⁶⁷

Mısırlılar, Suriye'yi işgal ettikleri tarihten itibaren idareye sivil bir karakter vermek için gayret sarf etti; ancak yönetimin başındaki askerî şahısların nisbeti yine de yüksek tutuldu. Aynı zamanda Mısır ordusu, polis görevleri, yol temizliği, bazı ana yolları koruma, (Şam ve Beyrut arasındaki anayol gibi) hükümet mahallerini muhafaza etmek gibi sivil ve yarı sivil işlerle de ilgilendi.

V. idarî Müessesese

Güçlü kurumlar, önde gelen şahsiyetler ve yöntem metotları, işgal devresi boyunca Muhammed Ali ve Suriye'deki yönetimin üst kademeleri için büyük bir endişe kaynağıydı. Suriye'de, Mısır istilâsı öncesinde tecrübeli ve tam olgunlaşmış bir devlet memuriyeti teşkilatı yoktu. Mısırlılar, sadece birkaç tane eğitilmiş kâtip bulabildiler; fakat bunların hepsi de vazife yüklenebilecek kapasiteye sahip değillerdi. Suriye'deki Mısır yönetim sistemi, Mısır'dakine benzer şekilde bir kâtiplik sisteminin meydana getirilmesini gerekli kıldı ve kâtiplerin çoğunu Mısır'dan getirdi.⁶⁸

Mısırlı kâtipler, Suriye'deki mevcut yeni ve farklı şartlara kolayca alışamadılar. İdarî sistem her yerde aynı olmamakla birlikte Mısır ve Suriye

66 A.y., s. 56-57.

67 Cattauı, a.e., II, 2 bis 64, Duhamel'in Nesselrode'a gönderdiği 12 Haziran 1836 tarihli mektup.

68 *Mahfûzât*, II, 251, Doc., 2629, 9.2.1833; a.y., II, 256, Doc., 2662, 14.2.1833; a.y. , II, 509, Doc., 3967, 17.3.1835.

ahâlilerinin arasında da çok büyük farklar vardı. Müesseseler idarî tehirlere sebebiyet veren zorluklarla karşılaştı. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için Suriye'deki yetkililer muayyen zamanlarda Mısır'dan daha fazla personel talep ettiler. Çünkü kâtiplerin çoğu Suriye ahâlisi olup, işlerinde Mısırlı kâtipler kadar tecrübeli değillerdi. Bunların arasında muhasebecilik hakkında hiçbir şey bilmeyenler bile vardı ve bunlar herhangi bir alternatifin yokluğundan dolayı bu sahada istihdam edilmişlerdi.⁶⁹ Zaman zaman, idarî hiyerarşinin muhtelif kademelerinde, memurların işten çıkarılması ve memuriyetlerinde değişiklik yapılması gibi, yeniden düzenlemelere gidildi.⁷⁰

Muhammed Ali bu durumu düzeltmeyi denedi ve bu muvacehede "*Mısır'daki üstlerine danışabilmek ve bu sahadaki ihtisası vasıtasıyla onlara rehberlik edebilmek için, Mısır'da, Suriye idaresinin meselelerine ve orada kullanılan teknik terimlere aşinâ birinin görevlendirileceği*" hususî bir şube kurmayı düşündü ise de daha sonra bu fikrinden vazgeçti. Çünkü o "*Suriye'nin bir çok bölgesindeki yönetimle ilgili uygulamaların birbirinden tamamen farklı olduğunu ve herhangi bir insanın bütün bunlara aşinâ olabilmemesinin çok güç olduğunu*" fark etti. Bu sebeple "*bölgeler ve iltizamlar münasebetiyle alınmış olan sayısız belgeler ile uğraşacak ve alınan kararların bir özetini Mısır'a gönderecek küçük bir yazıhanenin*" kurulmasını tercih etti.⁷¹ Bütün bu idarî zorlukların yanında, Suriye'nin muhtelif yörelerinde uygulanan farklı hesaplama sistemlerinden mütevellit ihtilâflar vardı. Bazı bölgeler hesaplarını hicrî tarihe göre bazıları da Gregoryen takvimine göre tutardı. Bu sebeple her yıl hicrî tarihlerden Gregoryen tarihlere nakil yapmak elzem olurdu.⁷²

Ayrıca idarenin düzeni bozulmuş ve dengesi zaman zaman askerî hizmet için uygun olan kâtipler arasında meydana gelen seferberlik dolayısıyla altüst olmuştu.

69 Hanna Bahri'nin hesaplardaki borç şikâyetlerine karşı yaptığı savunma için bk., a.y., IV, 265, Doc., 6099, 19.11.1839. Muhammed Şerif , hicrî 1252/1836-37 tarihli bütçenin, (Mısır'a) gönderilmek üzere hazır olmamasının sebeplerinden biri olarak temel muhasebe bilgisine sahip kâtiplerin yetersiz olmasını gösterir. A.y., IV, 66, Doc., 5818, Mayıs – Haziran 1839.

70 A.y., II, 446, Doc., 3658, 3.9.1834; a.y., III, 321, Doc., 5285, 11.2.1839; a.y., II, 509, Doc., 3967, 27.3.1835.

71 A.y., III, 40, Doc., 4021, 28.8.1835; a.y., III, 40, Doc., 4202, 28.8.1835.

72 Suriye'deki muhasebecilik metotları hakkında bk., a.y., II, 486, Doc., 3849, 17.12.1834; a.y., IV, 66, Doc., 5818, Mısır'da mutâd malî yıl hicrî yıla göre değil, kıptî takvimine göre idi; S.J.Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798*, Princeton, 1962, s. XXVİİ; Bu da Mısır ve Suriye arasındaki uyumu zorlaştırdı.

Başka bir ciddî idarî problem lisan farklarından kaynaklandı. Genel olarak, Mısır'dan getirilen kâtipler Türkçeye aşına idi⁷³ ve işlerini bu dille icra ediyorlardı. Halbuki yerel ahâlinin büyük bir kısmının dili Arapça idi. Mısır ve Suriye'deki idarî merkezler arasındaki yazışmalar Türkçe idi.

Yukarıda gösterildiği gibi, yüksek memurların yetkisi düzenli bir şekilde tesbit edilmedi ve aynı durum mevki olarak daha küçük olan personel için de devam etti. Bunun neticesinde, karışıklık ve işlem usullerindeki netlik ihtiyacı ile birlikte yönetim işleri ile uğraşan bölümlerin sayısı giderek arttı.⁷⁴

Guys idarede boşuna zaman harcayan bürokrasiye dikkat çekti:

"... Mısır idaresi ve teşkilatı öyle idi ki bir hizmet alabilmek için bir dizi formaliteden geçmek gerekirdi. Bunu en belirgin sonucu zaman kaybıydı."⁷⁵

İbrahim personel içinde hüküm süren fesada karşı savaştı. Hanna Bahri'yi rüşvet almak ile suçladı. Baş muavin Hüseyin Paşa'ya yazdığı mektubunda. Suriye'deki anarşiden yakındı ve bunun mesuliyetini kâtiplerin kendi şahsî çıkarlarını gözetme ve umumun menfaatlerini ihmal etmelerine bağladı. Şam idaresini bozuk buldu. (Sami Bey'e) yazmış olduğu başka bir mektupta, Suriye halkını rüşvet teklif etme eğilimi ve dalkavukluk yapmakla suçladı.⁷⁶ Guys, idaredeki asıl rahatsızlık kaynağının Muhammed Ali'nin "*kötü adamlara*" itimat etmesini iddia etti. Mısır idaresinin kusurları sayısızdı: İdare vaatlerinden vazgeçmekten utanmadı; başlamış olduğu bir şeyi bitirmek için zahmete katlanmadı; halka saygısı olmadı; rahat olduğu zaman mesuliyetten kaçındı; hazineye (devlet hazinesi) el sürülmesine asla müsaade etmedi, fakat korkunç bir şey olduğu zaman yüksek sesle yaygara kopardı, daima temsilcilerini korudu. Kısaca bu idarenin tabiatı "*faal gerçek bir Makyavelizm*" idi.⁷⁷

73 Mısır'daki idarî meseleler Türkçe olarak devam ettirildi (Hamont, a.e., I, 396). Ayrıca bk., Deny, a.e., s. 157-158, belgelerin sadece çok azının Arapça olduğunu, çünkü memleketin lisanının Arapça olduğunu ve zaman zaman onu kullanmaktan kaçınmanın imkânsız olduğunu söyler. Bowling, Mısır hakkında kaleme aldığı raporunda, Arapça'nın Türkçe'nin yerini aldığı ve Türklerin yerine Mısırlıların önemli mevkilere atanması eğilimini belirtir. Ayrıca bk., Hamont, a.e., I, 87.

74 Katafâkû, a.e., s. 38, Mısırlıların, hemen hemen bütün memurları, uygunluklarını göz önünde bulundurmaksızın, yerlerinde bıraktığını söyler. D'Armağnac'a göre İbrahim hemen hemen bütün memurların yerine başkasını koydu: "... İbrahim bunları hemen hemen her yerde değiştirdi..." , a e , s. 102. Delil, gerçeğin ortada bir yerde olduğunu gösterir. Bazı memurlar kaldı ve bazıları azledildi.

75 Guys, *Relation*, I, 51-52. Ayrıca bk., s. 240-41, burada aynı müellif kâtiplikle ilgili bütün memurların alışkanlıklarını tanımlayan bürokrasiyi belirtir.

76 *Mahfûzât*, III, 417, Doc., 5496, 9.8.1838; a.y., III, 66, Doc., 4350, 6.12.1835; De Salle, a.e., I, 396; J. Kinneer, *Kahire, Petra And Damascus in 1839, etc.*, Londra, 1841, s. 290.

77 Guys, *Relation*, II, 215-221.

Belgelerden de anlaşıldığı gibi, Suriye'deki idarenin başındakiler tarafından benimsenen vasıtalar, etkisizlik ve bozuk standartlardan dolayı, halk tarafından kabul edilmeyen idarî yapıyı çok az ıslâh etti.

VI-Memurların tayini ve terfii

Evvelce zikrettiğim gibi, bütün yüksek dereceli memurlar hükümdar tarafından atandı. Onların bir yerden başka bir yere nakil edilmelerine veya rütbelerinin indirilmesine izin verildi, işgal döneminin çoğunda memurları terfi ettirme usulünün ne olduğunu bilemiyoruz. Sadece bu devrenin sonuna doğru Muhammed Ali tarafından 20 Şubat 1838 tarihinde bu konu ile ilgili talimatları ihtiva eden bir mektup gönderildi. Öyle görünüyor ki, bu zamana kadar bu mektupta emredilen hareket tarzları takip edilmedi. Talimatların mahiyeti aşağıda gösterildiği şekildedir: Derece ve ücret yükseltme ile alakâlı herhangi bir şeyde kâtiplerin aleyhinde davranılmayacak, çalışkan işçilerin yükselmesine müsaade edilecek ve uygunsuz olanlar terfi ettirilmeyecek, aleyhlerinde hareket edilmiş ve mazeretsiz olarak işten çıkartılmış kâtiplerin meselesi soruşturulacak, ücret ve derece katibin tahsil ve uygunluğuna göre verilecek, derecelerdeki ara mertebeler iptal edilecek, orduda olduğu gibi, derecedeki bir artış, o derecedeki alışılmış bütün tahsisat ile devam edecek, Muhammed Şerif'in tavsiyesine uygun olarak, Muhammed Ali uygun kâtipleri terfi ettirecek, fakat ehliyetsizlerin ücretleri azaltılacaktı.⁷⁸

VII. Meclis el- Şûrâ, veya Dîvân el-Şûrâ veya el-Meşvere

Mısırlılar, Şam'a girdikten sadece bir hafta sonra, yani 21 Haziran 1832'de şûrâ meclisini kurdular.⁷⁹ Suriye halkı dîvân, dîvân el-meşvere veya meclisi tamamen yeni bir müessese olarak kabul etmedi.⁸⁰ Daha sonra Mısırlılar tarafından kurulandan farklı terkip ve yetkileri olmasına rağmen. Mısır istilâsından önce kurulmuş olan bir dîvân onların bütün büyük şehirlerinde görevine devam etti.

Konsolos Barker, uzun uzadıya Suriye'deki belediye meclisine (hususen Mısır istilâsı öncesi Antakya'dakine) temas etti: "*Paşalar ve idareciler ile birleşmiş olan her şehrin meclisleri (veya konseyleri) soygunlarını meşrulaştırmak için 'mazbata' adı verilen, bütün meclis üyeleri tarafından imzalanmış olan yalan bir belgeyi Bâbiâli'ye gönderdi ve yaptıkları her şeyi Paşanın teklifi üzerine yaptıklarını bildirdi...*" Ayrıca, Barker meclisin faaliyetlerinden dolayı uğramış olduğu hayal kırıklığını, hem umumî hem de şahsî meseleler üzerinde meclis ile

78 *Usûl*, III, 321-22, Doc., 5285 12.2.1838.

79 *Mahfûzât*, II, 27, Doc., 1220, 21.6.1832; Haydar, *Lubnân*, III, 865; Haydar, *Ta'rih*, II, 72; Qustantîn, s. 56.

80 Haydar, *Ta'rih*, I, 102-103.

olan yirmi senelik sürekli münasebetlerinden sonra "...samimiyetle ilân edebiliriz ki biz onun İmparatorluk gibi anarşiden güç belâ zuhur eden bir memlekete verilebilecek en muzır ve şanssız imtiyaz olduğuna inanırız."⁸¹ diyerek ifade etti.

Meclisin eşit sayıda Hıristiyan ve Müslümandan meydana gelebileceği ve "Avrupalı güçlerin muayyen bir derecede denetimi" altında olabileceği temennisinde bulunan Barker'ın bu dileklerden biri daha sonra Müslümanların yanı sıra Hıristiyanların da meclise dahil olmasıyla, kısmi olarak Mısırlılar tarafından yerine getirildi.⁸²

Muhammed Ali ve İbrahim'in şûrâ meclisini kurmalarındaki maksadı, vatandaşların ve şehrin bütün işleri ile ilgilenen, şehre ait idarî bir otorite meydana getirmektir. Şûrâ meclisini bir şehir meclisi olarak düzenlendi, yerel idareci tarafından bir dizi adlî, idarî, ekonomik ve belediyeye ait işleri icra etmek maksadıyla tesis edildi. Mevcut şartlar altında liberal bir tedbir olarak şûrâ meclisini kurmak, vatandaş için meşru bir mevki olan - eğer görevini düzenli yaparsa- talep ve şikâyetlerini önünde zikredebileceği ve hoşnutluk hissedebileceği bir yapı sunmaya yöneliktir.

Şam'daki İngiliz konsolosu Farren, Campbell'in Suriye'deki adlî şebekenin mahiyeti hakkındaki araştırmasına vermiş olduğu cevapta (10 numaralı soru) Şûrâ hakkında şunları yazdı; "Şam'daki büyük dîvân sadece adlî bir mahkeme değil fakat memleketteki umuma ait işlerin geniş bir sahasının idaresine sahiptir."⁸³

Halep'teki İngiliz konsolos Werry, Albay Campbell'in yukarıdaki sorusunu daha detaylı olarak aşağıda gösterildiği şekilde cevapladı:

*Şûrâ özellikle köylerin yönetimi ile ilgili farklı iddiaların tetkikinden mesul tutulur. Erzakların tedarik edilmesini sağlar ve düzenler. Aynı zamanda ordu için temin edilen erzaklar için ödenecek fiyatı ve ahâliye satışı kararlaştırır. Şûrâya vali tarafından başkanlık edilir. (Yıllığı) 137.000 kuruşa balığ olan, 5.000 ilâ 25.000 kuruş arasında değişen maaşlı on bir üyeyi ihtiva eder. Bir de ücretsiz üç üye ile maaşlı üç kâtip vardır. Ticarî işleri tetkik eden üç tane de tüccar vardır.*⁸⁴

81 Baker, a.e., I, 145-148; E.Lockroy, *Ahmed le Boucher*, Paris, 1888, s. 228, Napoleon'un Gazze'de bir dîvân kurma niyetini zikreder: "...bir çeşit yerli belediye konseyi..." Onun planı ahâlinin böyle bir müesseseyi anlama husûsundaki eksikliğinden dolayı başarısız oldu.

82 Baker, a.e., I, 3'6-317.

83 F.O. 78/283.

84 F.O. 78/283; ve bk., Ben-Zvi, *Israel*, s. 346, şûrânın vazifelerinden birinin gayrimüslimlerin kanûnî hallerini denetlemek olduğu belirtilir. Gayrimüslimlerin şûrâya atanması azınlıkların içinde bulunduğu şartlarda bazı gelişmeler olduğunu göstermesine rağmen ben bunu bu şekilde algılamadım.

Nüfusu 2000 ve üzerinde olan her şehirde, Mısırlılar, üyeleri şehrin önde gelen vatandaşlarından atanan şûrâ meclisi veya şûrâ dîvânı kurdular.⁸⁵ Böylece bir meclise ya vali ya da meclisin kıdemli bir üyesi tarafından başkanlık edildi. Meclis üyelerinin bir kısmı maaş aldı. Fakat maaşsız üyesi olan meclisler de vardı.⁸⁶ Çoğunlukla oylamada net çoğunluğu temin etmek için meclis ikiye bölünmeyen sayıda üyeye sahipti.

Şam ve diğer şehirlerde Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerinin şûrâ meclisinde temsilcileri vardı.⁸⁷

Suriye'de yaşayan veya orayı ziyaret eden bazı Avrupalılar bu müesseseleri tenkit etmişlerdir. Şûrânın faaliyetlerini yakın bir şekilde şahsen bilen Guys şunları söyler:

*"...Meclisteki dîvânların neden oldukları kötülüklerin anlaşılabilmesi için yakından tanınması gerekir. Bu esasen Mısır'da oluşturulmuş bir kuruluş olup Mısır'ı valilerin iktidarına tabii kılmaktan çok uzaktı... İbrahim Paşa bunlara başkanlık ediyor, bunları izliyor ve arada bir bunları kontrol edebiliyordu..."*⁸⁸

Perrier, şûrânın faaliyetlerinden dolayı hayal kırıklığına uğradı. Ona göre, şûrânın asıl zayıflığı vazifelerinin çok çeşitli olmasından kaynaklanıyordu:

Bu kuruluş, tamamiyle Muhammed Ali ve İbrahim Paşaların eseri olup son derece liberaldi. Bu tür kuruluşlara henüz hazırlıklı olmayan ülkelerdeki gibi bu kuruluş da hiç bir iyi sonuç vermedi. Bu kadar iyi oluşturulmasına ve maddî tahsisata rağmen bu dîvân genel olarak memnuluk yaratmadı ve beklenen sonucu vermedi. Zira aynı zamanda hem vilâyet meclisi, hem yeminliler ve ticaret mahkemesi, hem iş uyuşmazlıkları meclisi ve hem de dîvân-ı muhasebattı. Bu dîvân konsolosluk meclisi idi.

Perrier uygulamada, mahallî şûrânın herhangi bir kararına karşı Şam'daki yüksek dîvân el-Şûrâ'ya ve Şam'daki dîvânın kararlarına karşı Kahire'dekine

85 Izz al-Dîn, s. 135, meclis şûrânın yirmi bin ve üzerinde nüfusu olan her şehirde kurulduğunu söyler. Bu yanlıştır, çünkü meclis daha ufak yerlerde de mevcuttu. Izz al-Dîn o günlerde nüfusu takriben 12000 olan Beyrut'ta (on iki üye ile) bir şûrânın kuruluşunu bizzat belirtir. C.G.Addison, *Damascus and Palmyra*, Londra, 1838, II, 41 ve Guys, *Relation*, I, 224'a göre Beyrut'un nüfusu 15000-16000 arasında değişiyordu.

86 F.O. 78/283, Campell'e (10 nolu soru hakkında) cevabında, Werry orduya bir seneyi aşkın süredir temin edilen muhtelif malların Halep'teki şûrâ tarafından kararlaştırılan listesini aktarır.

87 F.O. 78/215, Farren Palmerston'a Beyrut'tan gönderdiği 20.7.1832 tarihli mektubunda şöyle der: "*Orada en çok hürmet edilen Yahudiler, Hıristiyanlar ve Türklerin encümeninden müteşekkil bir beledî idare kurduktan sonra...*" Ayrıca bk., Qustantîn, s. 56, (Şam'daki) şûrânın yirmi Müslüman ve Hıristiyan ve bir tane Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden müteşekkil olduğu belirtilir.

88 H.Guys, *Esquisse de l'Etat Politique et Commercial de la Syrie*, Paris, 1862, s. 48.

müracaat yapılabileceğini fakat bunu yapmaya kimsenin cesaret edemediğini de yazar. Dîvân el-Şûrâ'nın yetkilerine gelince aşağıda gösterildiği şekilde devam etti:

... Şehir valisinin karar veremeyeceği her iş bu dîvâna havale ediliyordu. Dîvân bu konuda fikrini beyan ediyor ve icraat için işi İbrahim Paşa'ya sevk ediyordu. Bu da kararı kendi fikrine göre - hatta kendi arzusuna göre diyebiliriz, zira devlet menfaatine aykırı şeylerin yüksek onaya sunulmasından kaçınılıyordu - onaylıyor ve reddediyordu. Bu dîvânın yönetmeliğinin birinci maddesinde, öncelikle mirî menfaatleri kollayacağı kayıtlıydı.

Aynı kaynak Dîvân el-Şûrâ'nın Avrupalıların işleriyle de uğraştığını ve sık sık muayyen bir meselenin sonunda Süleyman Paşa'ya ulaşınca kadar, şûrâdan şûrâya intikal ettirilmesinin vuku bulduğunu belirtir.

Perrier Dîvân el-Şûrâ hakkındaki fikirlerini özetlerken şöyle der:

"....Özet olarak dîvânın kuruluşu az sayıda kurala dayanmaktadır. Mirî menfaatleri ile ilgili olanların dışındaki kurallar oldukça muğlaktır.

Üstelik tekrar edelim ki bu kuruluşun bütün radikal kusurları yeni oluşundan kaynaklanıyordu. Daha yeni iken bile Muhammed Ali'nin büyük ve âlicenap görüşlerine mazhar oluyordu."⁸⁹

Perrier'in (ve Guys'un) delilini, iki sebepten dolayı, biraz ayrıntılı olarak aktardım: İlk olarak şûrâ, terkiibinde ve vazifelerinde Mısırlılar tarafından kurulduğu şekliyle onların Suriye idaresindeki muhtemelen en önemli yeniliklerini temsil eder ve bu sebeple hususî alakâya lâyıktır. Gerçekte yansıtıldığı gibi, Perrier ve Guys'un münakaşa altında olan müessesenin vasıf ve durumu hakkındaki değerlendirmelerinde doğru oldukları intibar bende oluştu. Şüphe yok ki, Muhammed Ali ve İbrahim Paşaların niyeti iyiydi ve beledî idarenin demokratik bir vasıtası olarak şûrâ fikri kendi başına müspet bir fikirdi. Fakat müessesenin oluşumu ve hususî işleyişi ile 19. yüzyılın ilk yarısında Suriye'de hüküm süren şartlar arasında, büyük bir boşluk vardı. Eski Osmanlı müesseselerinden şûrâ müessesesine geçiş çok ani ve keskin oldu. Yeni yapı ile ilga edilmemiş olan eski yapılar arasında fikir ayrılıkları ve çelişmeler olması mecburiydi. Muhafazakâr gelenekler böyle geniş kapsamlı bir yeniliği kolayca hazmedemedi.